

Державна митна служба України
Академія митної служби України
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара

Історія торгівлі, податків та мита

Збірник включено ВАК України в перелік наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з історичних наук (Постанова президії ВАК України від 31.05.2011 р. № 1-05/5)

№ 2 (4)

Дніпропетровськ
2011

УДК 33(09)
ББК 65.03

I 89 Історія торгівлі, податків та мита [Текст]: зб. наук. праць. –
Дніпропетровськ, 2011. – № 2 (4). – 132 с.

Рекомендовано до друку вченою радою Академії митної служби України
(протокол № 7 від 22 грудня 2011 р.)

Рекомендовано до друку вченою радою Дніпропетровського національного університету
ім. Олеся Гончара
(протокол № 3 від 31 жовтня 2011 р.)

Редакційна колегія:

В. В. Ченцов, д. і. н., проф., головний редактор;

В. В. Іваненко, д. і. н., проф.,
відповідальний редактор;

Д. В. Архірейський, к. і. н., доц.;

Т. П. Дерев'янку, відповідальний секретар;

О. О. Дячок, к. і. н., доц., заступник
головного редактора;

О. І. Журба, д. і. н., проф.;

І. Ф. Ковальова, д. і. н., проф.;

К. М. Колесников, к. і. н., доц., заступник
головного редактора;

П. М. Кулаковський, д. і. н., проф.;

О. В. Морозов, к. і. н., доц.;

Ю. Є. Петруня, д. е. н., проф.;

Д. В. Приймаченко, д. ю. н., проф.;

С. І. Світленко, д. і. н., проф.;

Ю. А. Святець, д. і. н., доц.;

Г. К. Швидько, д. і. н., проф.;

О. Б. Шляхов, д. і. н., проф.

Коректори: Масюк Н. Г., Гончаренко О. В.
Комп'ютерне макетування: Іщенко О. О., Кулеба С. В.

Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія КВ № 16325-4797 Р від 20.01.2010 р.
Тираж 100 прим. Замовлення № 496.

Адреса редакції та видавця: Дніпропетровськ, вул. Рогальова, 8, 49000
Тел.: (056) 744-55-47, 46-95-05
Електронна адреса: redactor@amsu.dnp.ua

Підписано до друку 01.11.2011. Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 8,25. Обл.-вид. арк. 7,33.

Засновники: Академія митної служби України
(Свідоцтво про видавничу діяльність ДК № 10 від 24.02.2000 р.);
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
(Свідоцтво про видавничу діяльність ДК № 289 від 21.12.2000 р.)

© Колектив авторів, 2011
© Академія митної служби України, 2011

Наукове видання

**Історія торгівлі,
податків та мита**

Збірник наукових праць

№ 2 (4) 2011

ЗМІСТ

АНТИЧНІСТЬ І СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Колесников К. М. Митні відносини античної доби в північному Причорномор'ї: генеза історіографічної традиції	5
Кузь А. І. Статут Кафи 1290 р. як джерело з ранньої історії генуезьких торговельних колоній у Криму	14
Гавриленко О. А. Правове регулювання торговельних відносин в еллінських та генуезьких колоніях північного Причорномор'я: діахронно-компаративне дослідження	20
Слісаренко О. М. Давньокиївські монети – платіжний засіб чи державна символіка?	24

РАНЬОМОДЕРНА І МОДЕРНА ДОБА

Дячок О. О. Фіскальна функція митниці в історичній ретроспективі	27
Раздорский А. И. Об изучении и публикации таможенных книг городов Слободской Украины XVII в. (К постановке задачи)	32
Жиброва Т. В. Таможенное и питейное управление на юге России в XVII в.	36
Казусек Ш. Разбой, воровство, мошенничество – риск занятия купеческим ремеслом в Короне XVII в. Набросок проблемы	42
Морозов О. В. Еволюція митного тарифу в Російській імперії у XVIII ст.	49
Солонченко Е. А. Таможенная политика правительства Николая I на азиатских окраинах Российской империи	60
Борщик Н. Д. Торговля в жизни населения курской губернии середины XIX ст.	70
Журавлёв А. А. Попечительный совет и его председатели в деле развития петровского коммерческого училища	74
Дейнеко С. М. Аналіз контрабанди у складських митницях півдня Російської імперії кінця XIX – початку XX ст.	82
Літвінов В. В. Економіко-демографічна політика Росії на далекосхідних територіях у XIX – на початку XX ст.	87

НОВІТНЯ ДОБА

Гай-Нижник П. П. Податкова політика більшовиків в УСРР за часів воєнного комунізму	95
Архірейський Д. В. Кадрова робота радянських митних структур України в добу “воєнного комунізму” та під час переходу до нової економічної політики (1919–1921 рр.)	105
Русенко С. Я. Формування структури польських митних органів та їх повноваження на теренах Західноукраїнських земель у міжвоєнний період XX ст.	113

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

Дмитрієва В. А. Ринкове та неринкове ціноутворення в Україні періоду 2000–2008 рр.	118

ПОВІДОМЛЕННЯ

Пітюкіна Н. А. Становлення і розвиток бердянської митниці: історичний нарис	126

Відомості про авторів	130

УДК 930.2(=131.1)(477.75) «1290»

СТАТУТ КАФИ 1290 р. ЯК ДЖЕРЕЛО З РАНЬОЇ ІСТОРІЇ ГЕНУЕЗЬКИХ
ТОРГОВЕЛЬНИХ КОЛОНІЙ У КРИМУ

А. І. Кузь

(Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, м. Чернівці)

У статті автор дає розгорнуту характеристику маловідомим джерелам з історії Кафи у XIII ст., зокрема Статуту 1290 р. На основі перекладу й детального аналізу показано всі сфери життя колонії, які регламентував цей юридичний кодекс: адміністративне управління, торгівля, податки, оборона колонії, питання спадщини та соціальних відносин. У додатку автор публікує латинський текст документа і його переклад українською мовою (вперше).

В статье автор даёт развернутую характеристику малоизвестным источникам по истории Кафы в XIII в., в частности Устава 1290 г. На основе перевода и детального анализа показаны все сферы жизни колонии, которые регламентировал этот юридический кодекс: административное управление, торговля, налоги, оборона колонии, вопросы наследства и социальных отношений. В приложении автор публикует латинский текст документа и его перевод на украинский язык (впервые).

The author gives a detailed characteristic of the little-known sources on the history of Caffa in the XIII century, in particular the Charter in 1290 on the basis of a translation and detailed analysis shows all spheres of life of the colony, which regulate this legal code: the administration, trade, taxes, defense of the colony, the questions inheritance and social relations. In the Appendix the author publishes the Latin text of the document and translated into Ukrainian (first time).

Ключові слова. Статут, регламентація, консул, Рада, торгівля, оборона, ринок, генуезці, спадщина.

Вступ. Питання появи генуезців на берегах Криму й заснування тут першої укріпленої колонії цікавило свого часу багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників і має багату історіографічну традицію вивчення¹. Для візуальної реконструкції життя перших колоністів науковці зверталися до писемних джерел, що відображали даний період. Серед них найбільш відомі нотаріальні акти², поодинокі візантійські джерела і Статут 1316 р. Проте тільки в окремих розвідках згадується ще один маловідомий юридичний кодекс, що дійшов до нашого часу лише частково – Статут Кафи 1290 р.³

Постановка завдання. Цей правовий документ являє собою перше юридичне нормування устрою Кафинської колонії і дає можливість хоча б у загальних межах визначити основні аспекти життя генуезців “на чужині”. На основі перекладу тексту Статуту та його детального аналізу ми спробуємо показати всі сфери життя колонії, які регламентував цей юридичний документ: адміністративне управління, торгівля, податки, оборона колонії, питання спадщини та соціальних відносин.

© А. І. Кузь, 2011

¹ Гольдшмидт И. Некоторые данные о ремесленном производстве в Кафе в XIII–XV вв. // Средние века. – М., 1957. – Вып. 10. – С. 195–205; Еманов А. Г. К вопросу о ранней итальянской колонизации Крыма // Античная древность и средние века. – Свердловск, 1982. – С. 62–68; Зевакин Е. С., Пенчко Н. А. Очерки по истории Генуэзских колоний на Западном Кавказе в XIII и XV вв. // Исторические записки. – М.: Изд-во АН СССР, 1938. – Т. 3. – С. 72–129; Старокадомская М. К. Русское торговое население генуэзской Кафы // История и археология средневекового Крыма. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – С. 147–154; *её же*. Солхат и Кафа в XIII–XIV вв. // Феодальная Таврика. – К., 1974. – С. 162–173; Чиперис А. М. К истории ранней генуэзской колонизации Северного Причерноморья. II половина XIII века // Учёные записки Туркменского государственного университета. – Ашхабад, 1964. – Вып. 27. – С. 30–48; Zevakin E. S., Pencko N. A. Ricerche sulla storia delle colonie genovesi nel Caucaso occidentale nei secoli XIII–XV // Miscellanea di studi storici. – Genova, 1969. – Vol. I. – P. 7–98.

² Brătianu G. Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle (1281–1290). – Bucarest, 1927.

³ Catalogo della raccolta di statuti, consuetudini, leggi, decreti, ordini e privilegi dei comuni: delle associazioni e degli enti locali italiani, dal medioevo alla fine del secolo XVIII. – Roma: Tipografia del Senato, 1943. – P. 6.

Результати дослідження. Першу і єдину публікацію юридичних постанов ще у XIX ст. здійснив італійський вчений М. Канале у своїх працях з історії Генуї та її колоній⁴. У лігурійських архівах він виявив тільки деякі заголовки Статуту, а сам оригінал, очевидно, був утрачений або знищений. Цей юридичний документ згадується у працях окремих дослідників⁵. Частина положень Статуту 1290 р. ввійшли у пізніший Статут 1316 р., опублікований у збірці “*Monumenta historiae patriae*” – багатотомному виданні джерел із середньовічної історії Північної та Південної Італії⁶. На думку італійського вченого, у початковому варіанті перші закони кримської факторії налічували 49 положень. Проте у своїй публікації він подає тільки 24 пункти адміністративного управління, що були виявлені в архівах⁷.

Успішний розвиток найбільшої факторії Криму значною мірою залежав від правильного адміністративного управління нею з боку генуезьких офіціалів. Устрій Кафи вирізнявся складністю управління в підпорядкованих факторіях, що було наслідком довготривалого її розвитку і трансформації управлінських структур. Статут 1290 р. певною мірою відображає формування і функціонування перших управлінських конструкцій у другій половині XIII – на початку XIV ст. На думку М. Ковалевського, “від самого початку організація Кафи була, принаймні в її головних рисах, відбитком з генуезьких порядків (у метрополії. – *A. K.*)”⁸. Безпосередня влада у Кафі належала консулу, котрий призначався в Генуї. Прибувши до Криму, цей виборний чиновник збирав “народне віче” (*aringa* або *parlamentum*), перед яким проголошував клятву вірності комуні та дотримання генуезьких законів. Перед вічем новопризначений консул читав текст своїх повноважень і передавав накази, що отримував з метрополії. Окреме положення Статуту 1290 р. стосувалося порядку та організації виборів консулів⁹. Хто мав право вибору (призначення) консула і яким чином це відбувалося, залишається невідомим. У виборній практиці пізніших статутів генуезьких колоній існував звичай обирати чиновників шляхом балотування за допомогою чорних і білих куль (*ad ballotolas albas et nigras servatis coloribus*)¹⁰. Цей спосіб подачі голосів спочатку використовувався у Венеції, під час виборів дожів. Очевидно, саме його запозичили генуезці. Процес балотування полягав у тому, що в закриту посудину (урну або ящик) кожний, хто мав право голосу, опускав кулю. При цьому кулі були двох видів: білі означали позитивну відповідь, а чорні – негативну. Вибори консула могли відбуватися саме таким чином.

При консулові також діяли два виборних органи – Рада шести і Рада двадцяти чотирьох. Ці структури згадуються і в Статуті 1316 р. Ради обиралися з представників лігурійського купецтва, яке походило з Генуї і мало громадянство метрополії. Відсоток місцевих жителів (як генуезців, так і негенуезців) тут був незначним. З шести адміністративних радників консула тільки один міг бути громадянином Кафи, а в Раді двадцяти чотирьох – четверо міс-

⁴ *Canale M.* Delle Crimea, del suo commercio, e dei suoi dominatori, dalle origini fino ai di nostri. – Genova, 1855. – P. 227, 239; *idem.* Nuova istoria della republica di Genova, del suo commercio e della sua letteratura. – Firenze: Felice le monnier, 1860. – Vol. 2. – P. 415, 421; *Canestrini G.* Della Crimea, del suo commercio, e de'suoi dominatori, dalle origini fino a' di nostri; Commentari storici dell'avvocato Michele Giuseppe Canale. Genova, 1855. In 8vo; i volumi I a III // Archivio storico italiano. N.S. – Firenze, 1857. – T. 5. – Parte 1. – P. 3–28.

⁵ *Юргевич В. Н.* Примечания к уставу 1449 года // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1863. – Т. V. – С. 818; *Bruun P.* Notices historiques et topographiques concernant les colonies italiennes en Gazarie // Memoires de l'Academie des sciences de St. Petersburg. – 1866 – Т. X. – № 9. – P. 35; *Heyd W.* Die italienischen Handelscolonien am schwarzen Meer // Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. – 1862. – Bd. 18. – S. 664; *Zevakin E. S., Pencko N. A.* Ricerche sulla storia delle colonie genovesi nel Caucaso occidentale nei secoli XIII–XV. – P. 47; *Muralt E.* Essai de chronographie byzantine 1057–1453. – St.-Petersbourg, 1871. – P. 515.

⁶ *Impositio Officii Gazarie / Ed. L. Sauli // Historiae patriae monumenta edita iussu regis Karoli Alberti.* – Turin, 1838. – T. II. – P. 378–382, 408.

⁷ *Canale M.* Delle Crimea, del suo commercio... – P. 227.

⁸ *Ковалевский М. М.* Юридический быт генуэзских колоний на Черном море во второй половине XV в. // Сборник статей по истории права, посвященный М. Ф. Владимирскому-Буданову. – СПб., 1904. – С. 204.

⁹ *Матиева А. Х.* История итальянских факторий Северного Причерноморья в рукописях и трудах М. М. Ковалевского // Причерноморье в средние века. – СПб., 2009. – Вып. VII. – С. 337.

¹⁰ Устав для генуэзских колоний в Черном море / пер. В. Юргевича // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1863. – Т. V. – С. 653.

цевих жителів. За текстом заголовків випливає, що Рада 24-х була досить впливовою і могла обмежувати дії консула при потребі. Водночас консул був зобов'язаний усі серйозні питання вирішувати тільки за участю Ради. Питання оподаткування та збирання податків теж входили у сферу діяльності Ради 24-х¹¹.

Структура вищої влади у Кафі нагадувала собою порядки, що існували в метрополії. У Генуї довгий час існувала консульська влада, що встановилася тут у 1099 р. Генуезькою комунною управляла колегія консулів, які повинні були приносити клятву вірності громадянам. Консул комуни мав виняткову владу. Він ніс відповідальність за позицію міста і керував військовими силами, проте не мав права піднімати податки, оголошувати війну без Ради. До повноважень консула Генуї входили й питання торгівлі. Законодавча влада належала *parlamentum*, що збирався на звуки дзвону¹². У Генуї у XII ст. існували дві колегії консулів, які умовно можна прирівняти до Ради 6-х і 24-х у Кафі. Це були “*consules pro communi*” і “*consules pro iustitiis*”. Такі колегії проіснували до 1191 р., коли був обраний подеста (правив менше року)¹³. З 1181 р. при консулові Генуї перебували також радники “*credenza*”. Консульська влада проіснувала до 1257 р. Далі в історії Республіки св. Георгія настає період синьйорій, початок якому поклав пополанський капітан Джульєльмо Бокканегра¹⁴.

Один з параграфів Статуту 1290 р. забороняв приватне карбування монет і відкуп податків у Кафі (*Devetum secharum*)¹⁵. Виняткове право на виробництво грошей мав генуезький уряд. У 80–90-х рр. у Кафі та інших кримських містах ходили різні монети: генуезькі ліври, кіпрські безанти, венеціанські дукати, золоті сицилійські унції, а також місцеві аспри та соліди. Право карбувати власну монету кримська колонія отримала тільки у XV ст.

У положеннях, опублікованих М. Канале, ми не зустрічаємо регламентації оборони колонії та інформації про організацію військових сил. Можливо, це пояснюється втратою частини Статуту. З інших джерел відомо, що генуезькі військові підрозділи в Криму на той час уже були. З лютого 1291 р. нотаріус Ангеліно де Сігестро зареєстрував у Генуї документ про відправку соціїв (солдатів) у Кафу¹⁶. Цей факт, як писав А. Чиперіс, можна вважати першим достовірним підтвердженням про відправлення найманих солдатів у Крим¹⁷. Очевидно, поява військових сил у Кафі менше ніж через рік після появи першого статуту була не випадковою і передбачалася юридичними актами. Крім того, ще за рік до прийняття Статуту (у 1289 р.) жителі колонії зуміли спорядити три озброєні галери для відправлення на Схід, у Сирію, для захисту там генуезьких інтересів¹⁸. У 80–90-х рр. зводяться перші дерев'яні укріплення. Однак у 1308 р. золотоординський хан Тохта взяв в облогу місто і змусив колоністів утікати на кораблях, при цьому самі ж італійці спалили всі укріплення міста. Під час цих подій згоріли дерев'яні будинки, торгові склади тощо.

У Кафі вже на кінець XIII ст. функціонував ринок, де проводилися торговельні операції між різними купцями. Найціннішим товаром був шовк, його привозили солхатські купці з Китаю. У цей період основним партнером Кафи у кримській комерції поступово стає Солхат, через який проходили основні потоки товарів¹⁹. Предметом генуезької торгівлі були різні товари. З портів Південного Причорномор'я в Європу і Візантію вивозили в основному спеції, шовк-

¹¹ *Canale M.* Nuova istoria della republica di Genova... – P. 415.

¹² *Чиперіс А. М.* Зарождение и развитие генуезской коммуны и консулата в XI–XII вв. // Учёные записки Туркменского государственного университета. – 1966. – Вып. 43. – С. 30.

¹³ Там же. – С. 31.

¹⁴ *Рутенбург В. И.* Генуезский вариант итальянской синьйории // Политические структуры эпохи феодализма в Западной Европе (VI–XVII вв.). – Л., 1990. – С. 72.

¹⁵ *Canale M.* Delle Crimea, del suo commercio... – P. 227.

¹⁶ *Brätiani G.* Recherches sur le commerce génois dans la mer Noire au XIIIe siècle. – Paris, 1929. – P. 100, 138, 240.

¹⁷ *Чиперіс А. М.* К истории ранней генуезской колонизации... – С. 40.

¹⁸ *Еманов А. Г.* К вопросу о ранней итальянской колонизации Крыма. – С. 66.

¹⁹ *Старокадомская М. К.* Солхат и Кафа в XIII–XIV вв. – С. 167–169.

сирець, дорогоцінне каміння, бавовну, галун²⁰, а через порти Криму і Азова – хутро, рибу, зерно, шкіри, мідь, деревину, вино, ікру, мед²¹. В обмін доставлялися сукно і шовкові тканини, срібло, прикраси, деякі “технологічні новинки” (наприклад, вежові годинники) і дзвони²².

У гавані Кафи вантажилися товари, що доставлялися з Поволжя, Середньої Азії, з далекої Індії та північної Московії. Дуже велику питому вагу мав вивіз зерна, особливо проса, потім ячменю і, нарешті, пшениці, які вирощувалися в Криму, на рівнинах Приазов'я і Прикубаня, та солоної риби²³. Продовольство продавали головним чином у Константинополь, що в ті часи забезпечувався переважно з Криму. Перебої у підвезенні продовольства доводили візантійську столицю ледве не до голоду; про це розповідає візантійський хроніст Никифор Григора. Крим знову став однією з житниць Європи. Ще добувалася в Криму сіль, торгівлю якою генуезці монополізували. Вивозили і будівельну деревину із південного узбережжя.

Поступово все більшу роль почала відігравати торгівля рабами. Їх вивіз в XIV–XV ст. досягав 1–3 тисяч на рік. Серед рабів Чорного моря переважали ординці. Їх частка в XIV ст. досягала 80 %. Також у Кафу зганяли черкесів, абхазців, грузинів, болгар, яких купляли, як правило, в Копі, а також у незначній кількості росіян і українців²⁴.

Вивезені на Захід невольники (особливо рабині) ставали домашніми слугами і часто після певного періоду служби господарі відпускали їх на волю (інколи навіть з деяким приданим). Значно гіршою була доля чоловіків, яких продавали на Схід, перш за все в Єгипет. Там вони ставали рабами-воїнами – мамлюками або слугами, виконували найважчі роботи. Жінки й хлопчики потрапляли в гареми²⁵.

Кафа XIV і XV ст. – великий ремісничий центр, що постійно розвивався. Документи згадують пекарів, м'ясників, кравців, кушнірів, миловарів, шкіряників. Велике значення в Кафі мали ремесла, пов'язані із суднобудуванням (тут будували переважно невеликі веслові галери); у суднобудуванні були зайняті ковалі, теслі, батифолії (виготовляли залізні листи для обшивки корпусу судна), конопатники, прядильники й ткачі вітрил та ін. Можливо, що вже тоді, з кінця XIII ст., групи ремісників (канатники, конопатники, муляри, кушніри) були об'єднані в цехи²⁶.

Статут 1290 р. зобов'язував суворо контролювати ринок. Усі учасники торговельного обміну платили різні платежі та збори адміністрації. За ринкові збори відповідав міністр-рій. Окреме положення Статуту застерігало, щоб ніхто не мав права збирати й отримувати комерцій в Кафі. Комерцієм називалася сукупність державних торгових мит, податків на оборот і продаж товарів. Вони стягувалися як на користь місцевої влади, так і на користь італійських факторій. До торгових податків належала і плата за обов'язковий куртаж, зважування та оцінку товарів. У Візантії та Трапезундській імперії комерцій об'єднував давнє ринкове мито (форос), митний збір і податок з продажу товарів, який традиційно сплачувався в рівних розмірах продавцем і покупцем. До середини XIV ст. у візантійських землях установилися 4 рівні комерцій. Найвигідніший, нульовий, мали генуезці та венеціанці²⁷.

²⁰ Карпов С. П. Итальянские морские республики и Южное Причерноморье в XIII–XV вв.: проблемы торговли. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – С. 118–129.

²¹ Яковсон А. Л. Крым в средние века. – М.: Наука, 1973. – С. 110–111.

²² Карпов С. П. На берегу “Великого” моря. Итальянские фактории в Причерноморье // Родина. – 2003. – № 11. – С. 48.

²³ Balard M. La Romanie génoise (XIIe – Début du XVe siècle). – Rome – Paris: École française de Rome, 1978. – Vol. 1–2. – P. 761–765.

²⁴ Чиперис А. М. К вопросу о генуэзской работорговле в Западном Средиземноморье в XIII в. // Известия Академии Наук Туркменской ССР (Серия общественных наук). – 1972. – № 2. – С. 79–82.

²⁵ Карпов С. П. Работорговля в Южном Причерноморье в первой половине XV в. (преимущественно по данным массарий Каффы) // Византийский временник. – 1986. – Т. 46. – С. 139–142.

²⁶ Гольдшмидт И. Некоторые данные о ремесленном производстве в Кафе в XIII–XV вв. – С. 195–200.

²⁷ Карпов С. П. Итальянские морские республики... – С. 220; Antoniadis-Bibicou H. Recherches sur les douanes a Byzance. – Paris, 1963. – P. 104–105, 108–114.

Два останні параграфи Статуту передбачали також вирішення питань спадщини і передачі майна за заповітом. Все, що належало до сфери спадщини, не виходило за рамки римського права. У Генуї існувала чітко вироблена система оформлення заповітів та передачі майна. Це переконливо довів Ж. Братіан, прослідкувавши за нотаріальними актами Пери та Кафі (1280–1291). Заповіт складався за участю семи свідків, які додавали до нього свої печатки та імена. Часто називалася церква, де вмираючий хотів бути похований. Для Пери майже завжди такою була соборна капела св. Михайла (в Пері), а інколи – св. Марії (в Константинополі). У Кафі на той час існувала тільки одна римо-католицька церква – церква ордену св. Франциска (францисканців). Розпорядник, як правило (за умови, що він був можливим), часто незначні суми грошей заповідав церквам, бідним тощо. Це робилося з метою увічнити пам'ять про померлого на подяку за його щедроти. Після цього більш-менш довгого списку щедрих справ нотаріус записував перелік нащадків та родичів. Розпорядник у заповіті закликав свою дружину доглядати за дітьми та заповідав, як правило, більшу частину майна і грошей їм. Якщо помираючий був неодруженим, майно передавалося його братам і сестрам, інколи батькам²⁸.

Висновки. Незважаючи на те, що частина Статуту 1290 р. втрачена, його виняткове значення для вивчення раннього етапу торговельної колонізації Криму генуезцями не піддається сумніву. Ці юридичні положення розкривають перед дослідником картину життя Кафі та її устрій. Певною мірою він цінний з погляду мікроісторії та реконструкції політичного й соціально-економічного становища міста в XIII ст. Водночас малодоступність уривків Статуту 1290 р. та відсутність їх опублікованого перекладу російською або українською мовами навели нас на думку здійснити цей переклад і подати в цьому дослідженні. Мова записів специфічна й особлива, водночас відповідає колоніальному вокабулярію епохи. Канцелярська латина має форму генуезького діалекту і “lingua franca”.

Додаток

(Statutum Caphae 1290)²⁹

Rubicæ tractatorum factorum in Janua super facto maris majoris et consulum rectorum.	Заголовки договорів (законів), створених у Генуї стосовно правління et консулів у Великому морі.
§1. Quod consules jurent.	Про те, щоб консул приносив клятву.
§2. Quod quaestiones committantur.	Вирішення всіх питань.
§3. Quod consules non sint ultra annum.	Про те, щоб консул не служив більше одного року.
§4. De electione consulum.	Про вибори консулів.
§5. De consiliariis vi. eligendis.	Про вибори шести радників.
§6. Quod alius possit vocari ad consilium.	Щоб ніхто інший не мав права збирати раду.
§7. De facere cum consilio xxiv.	Про те, щоб діяти з Радою 24.
§8. De non facere collectam nisi consilio.	Не робити ніякого збору без Ради.
§9. Quod consules teneantur observare omnia capitula Januae.	Щоб консул уважно слідкував і дотримувався законів Генуї.
§10. Qualiter devetum fieri debet.	Будь-яким чином забороняється зазіхати на власність.
§11. Quod dacitum non posait fieri super absentibus.	Про те, щоб не робити ніяких витрат за його відсутності

²⁸ Brătianu G. Actes des notaires génois de Pèra et de Caffa... – P. 66–67.

²⁹ Розміщення заголовків по порядку відповідає їх публікації у М. Канале, поділ на параграфи ми зробили зручності читання.

§12. Quod aliquis consul non mittat consulem ut infra.	Тому що консул не може тримати будь-яке консульство, як сказано нижче.	et alium
§13. De electione clavigerorum ³⁰ .	Про вибори ключника (воротаря).	
§14. Quod consules non possint sine consilio.	Консули не можуть нічого витратити expendere без Ради.	
§15. De electione xxiv. consiliariorum.	Про вибори 24 радників.	
§16. Quod aliquis non habeat	Про те, щоб хто-небудь не тримав comerchium. (утримував) комерцій.	
§17. Quod non noceat filius q. Bonifacii de Orto ³¹ .	Щоб у жодному разі не завдавати шкоди синові Боніфація д'Орто.	
§18. Devetum cecharum.	Про заборону карбувати монети.	
§19. Quod aliquis non possit esse scriba nisi de collegio.	Про те, що ніхто не може бути переписувачем (писарем), крім члена колегії.	
§20. De solutione calegarum ³² .	Про платежі з аукціону (торгів).	
§21. De solutione scribarum ³³ .	Про оплату писаря (секретаря).	
§22. De electione ministrariorum.	Про вибори міністрарія.	
§23. De accipiendo bona defunctorum ³⁴ .	Про передачу майна (добра) покійника.	
§24. Quod non possit aliquis remove ab officio nisi ut infra.	Ніхто в жодному разі не може перешкоджати волі померлого, окрім як показано нижче (§ 23).	

³⁰ *Claviger* – ключник, воротар, держатель ключів. Той, “що носить ключ”, – епітет бога Януса, зберігача дверей. Вочевидь, у тексті документа йдеться про посадову особу, яка відповідала за головні ворота міста і тримала при собі ключі. Також це могла бути церемоніальна посада жезлоносця або мечоносця (*clava* – дубина, булава, жезл, посох, палиця). У словнику Німейєра це слово перекладається як “скарбник, касир”, що не виключає належності цієї посади до фінансових справ. У пізніших статутах генуезьких колоній вже фігурує посада масарія. Це були спеціальні чиновники-фінансисти, які обиралися в Генуї та служили в колоніях один календарний рік. Ці посадовці вели прибутково-видаткові книги (масарії) генуезької колонії Кафи (*Caffe Massaria*). Для ревізії масарії здавалися по закінченні терміну повноважень масарія спеціальним комісіям у Генуї. Копії книг збереглися в Генуезькому державному архіві. Див.: *Дворецкий И. Х.* Латинско-русский словарь. Около 50 000 слов. – М.: Русский язык, 1976. – С. 194; *Glossarium mediae et infimae latinitatis / conditum a C. Du Fresne, domino Du Cange, auctum a monachis ordinis sancti Benedicti [DD. Toustain, Le Pelletier, Dantine et Carpentier] ; cum supplementis integris D. P. Carpenterii, Adelungii, aliorum suisque digessit G. A. L. Henschel, ... – L. Favre (Niort). – 1883. – T. 2. – Col. 359c, 360b; Niermeyer J. F.* Mediae latinitatis lexicon minus. *Lexique latin medieval/francais/anglais.* – Leiden : E. J. Brill, 1993. – P. 189.

³¹ *Боніфацій д'Орто* – один з перших колоністів Кафи. У хроніці Агостіно Джустініані вміщено напівлегендарну оповідь про те, що першим генуезьким колоністом у Криму був Антоніо делл'Орто. Родина д'Орто була досить шанованою у факторії і користувалася низкою привілеїв. У статуті для генуезьких колоній 1316 р. є стаття, “щоб ніхто сторонній не міг стягувати митних зборів на шкоду синам Боніфація д'Орто”. Сам Боніфацій згадується в актах Ламберто ді Самбучето як учасник комерційних операцій з першими консулами міста Петром та Оліверіо Дорія. Див.: *Гейд В.* История восточной торговли в средние века / пер. Л. П. Колли // Известия Таврической Учёной Архивной Комиссии. – Симферополь, 1915. – Вып. 52. – С. 78–79; *Genes et l'Outre-Mer / Ed. M. Balard. – Paris, 1978. – T. I: Les actes de Caffa di notaire Lamberto di Sambuceto 1289–1290. – Doc. № 810. – P. 328.*

³² *Calega, callega, callegi* – продаж з торгів, аукціон (інканто). Також даний термін позначав збір, складчину, внески або пожертв. У Генуезьких анналах (1214 р.) зустрічаємо підтвердження цьому: “*Callega denarium quatuor per libram collectae maris fuit summa librarum 38050*”. Див.: *Glossarium mediae et infimae latinitatis...* – 1883. – T. 2. – Col. 028c, 032c; *Calvini N.* Nuovo Glossario Medievale Ligure. – Genova, 1984. – P. 87.

³³ *Scriba* – писар, секретар, переписувач.

³⁴ *Defunctio* – смерть, загибель, померлий.